

University of Tehran Press

The Drivers of Shaping Cultural Planning in Accordance with Imamiyyah Jurisprudence

Mahdi Nourian^{1*} | Seyed Morteza Mortazavi² | Seyed Mohammad Musavi Moqaddam³

1. Corresponding Author, Department of Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Faculty of Islamic Sciences and Researches, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: nourian@isr.ikiu.ac.ir
2. Department of Futures studies, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: mortezam9094@gmail.com
3. Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran. E-mail: sm.mmoqaddam@ut.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:

Received: 17 March 2025

Revised: 18 August 2025

Accepted: 06 September 2025

Published online: 18 March 2026

Keywords:

Imamiyyah Jurisprudence,
Cultural Planning,
Driver,
University.

ABSTRACT

Objective: Recognizing the university as a culturally dynamic organization underscores the necessity of optimal cultural planning grounded in Islamic–Imamiyyah jurisprudential principles. This study aims to identify and analyze the key drivers influencing cultural planning within universities in accordance with these principles.

Method: Employing a mixed-method design, the research integrates qualitative and quantitative analyses. The qualitative phase utilized thematic analysis of policy documents and cultural guidelines to extract major themes, while the quantitative phase applied the fuzzy Delphi technique using expert questionnaires. Data were gathered through library research and field studies. The theoretical population comprised scholars and administrators specializing in university cultural planning, from which 25 were selected via purposive (judgmental) sampling. **Results:** The global theme of cultural planning encompassed 12 organizing themes and 90 foundational themes. Principal drivers identified include talent cultivation, trust building, collective reasoning, participation and solidarity, knowledge-based cultural development, supportive governance, insight enhancement, performance management, the “Islamic” and “civilizational” university models, future-oriented cultural policymaking, and sustainable cultural security.

Conclusion: Aligning university cultural strategies with these identified drivers can enhance the efficiency, coherence, and long-term effectiveness of cultural planning processes within academic institutions.

Cite this article: Nourian, M.; Mortazavi, S. M. & Musavi Moqaddam, S. M. (2026). The Drivers of Shaping Cultural Planning in Accordance with Imamiyyah Jurisprudence. *Islamic Jurisprudential Researches*, 22, (1), 13-32. <http://doi.org/10.22059/jorr.2025.391140.1009582>

© Authors retain the copyright and full publishing rights.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jorr.2025.391140.1009582>

Publisher: University of Tehran Press.

دانشگاه تهران

نشریه پژوهش‌های فقهی

سایت نشریه: <https://jorr.ut.ac.ir/>

شاپا الکترونیکی: ۶۱۹۵-۲۴۲۳

پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی منطبق بر مبانی فقهی امامیه

مهدی نوریان^{۱*} | سید مرتضی مرتضوی^۲ | سید محمد موسوی مقدم^۳

۱. نویسنده مسئول، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی^(ع)، قزوین، ایران. رایانامه: nourian@isr.ikiu.ac.ir

۲. گروه آینده‌پژوهی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی^(ع)، قزوین، ایران. رایانامه: mortezam9094@gmail.com

۳. گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران. رایانامه: sm.mmoqaddam@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۲۷

کلیدواژه:

برنامه‌ریزی فرهنگی،

پیشران،

دانشگاه،

فقه امامیه.

هدف: اهمیت برنامه‌ریزی مطلوب فرهنگی برای دانشگاه به عنوان یک سازمان پویای فرهنگی و لزوم پژوهش در ابعاد مختلف به منظور ارتقا و تسهیل این امر موجب شد پژوهش حاضر با هدف واکاوی پیشران‌های مؤثر بر برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه منطبق بر مبانی فقهی امامیه انجام شود.

روش: روش پژوهش حاضر از نوع آمیخته است. بنابراین، از روش تحلیل مضمون به منظور تحلیل داده‌های کیفی و روش دلفی فازی به منظور تحلیل داده‌های کمی استفاده شد. شیوه گردآوری داده‌ها مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. بدین منظور، در مرحله کیفی برای تحلیل مضمون از دستورالعمل‌های سیاستی در حوزه فرهنگی دانشگاه و در مرحله کمی از پرسشنامه خبره‌سنجی استفاده شد. جامعه نظری پژوهش صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی فرهنگی شامل استادان، معاونان، و مدیران فرهنگی دانشگاه بودند که ۲۵ نفر به صورت نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی شامل ۱۲ مضمون سازنده و ۹۰ مضمون پایه است. همچنین استعدادپروری، اعتمادآفرینی، هم‌اندیشی، همبستگی و مشارکت، توسعه فرهنگی دانش‌محور، پشتیبانی و مانع‌زدایی، بصیرت‌افزایی، مدیریت عملکرد، دانشگاه اسلامی، دانشگاه تمدن‌ساز، سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر، و امنیت فرهنگی پایدار به عنوان پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه شناسایی شدند.

نتیجه: در نظر گرفتن پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی توسط مدیران و برنامه‌ریزان دانشگاه می‌تواند موجب تسهیل و ارتقای برنامه‌ریزی فرهنگی و افزایش اثربخشی آن شود.

استناد: نوریان، مهدی؛ مرتضوی، سید مرتضی و موسوی مقدم، سید محمد (۱۴۰۵). پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی منطبق بر مبانی فقهی امامیه.

پژوهش‌های فقهی ۲۲ (۱)، ص ۱۳-۳۲.

<http://doi.org/10.22059/jorr.2025.391140.1009582>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22059/jorr.2025.391140.1009582>

مقدمه / بیان مسئله

توسعه جوامع پایدار در عصر جدید نیازمند توجه به فرهنگ و هویت اصیل فرهنگی هر جامعه است و دانشگاه‌ها نقش کلیدی در حفظ و تقویت آن دارند که این موضوع نشان‌دهنده پیوند بین فرهنگ و دانشگاه است. عناصر فرهنگ شامل «هنر»، «ادبیات»، «خصوصیات رفتاری عمومی»، «ارزش‌ها»، «باورها» و «حقوق اساسی پذیرفته‌شده در هر جامعه» است (صالحی امیری، ۱۳۹۲: ۲۷). توجه به رسالت‌های مهم دانشگاه یعنی کارکردهای فرهنگی و اجتماعی نیز بر این عناصر مؤثر است و از آن تأثیر می‌پذیرد، همان‌طور که فرهنگ نیز به عنوان یک رکن مهم جامعه ضمن اثرپذیری از ابعاد دیگر زندگی متقابلاً بر آن‌ها اثر می‌گذارد (دلبری و رضائی، ۱۳۹۴: ۴۳ - ۴۴). بنابراین فرهنگ و دانشگاه به عنوان بخش‌هایی از جامعه بر یک‌دیگر و بر جامعه تأثیر متقابل دارند. به همین سبب برخی پژوهشگران بر این باورند که ارتقای هم‌زمان نظام فرهنگی در چارچوب ارزش‌های دینی و نقش آموزش در این زمینه ضروری است (کلهر، ۱۴۰۱: ۹).

حال، با لحاظ ضرورت نقش‌آفرینی دین در ارتقای نظام فرهنگی، فقه به عنوان قالب بیرونی دین نیز از جایگاه تعیین‌کننده‌ای برخوردار می‌شود. چون مطابق با دیدگاه فقیهان امامی فقه چارچوب نظام‌بخش اجتماعی است و همچون هر نظام حقوقی از طرفی برگرفته از مبانی فکری و ریشه‌های اجتماعی است و از سوی دیگر با اعمال مفاد مورد نظر خود بر جامعه تأثیرگذار است. تحقق هدف‌گذاری فقه در قاعده‌پذیر کردن رفتار شهروندان خواه ناخواه موجب جهت‌دهی به رفتارهای ایشان می‌شود. بنابراین وجود فرایند تأثیرگذاری و تأثیرپذیری فقه در جوامع اسلامی، با عنایت به محوریت رفتار انسانی یا همان فعل مکلف در فقه (صدر، ۱۳۷۹: ۱۲۳-۱۲۴)، تحلیل‌ها و ارزیابی‌های فرهنگی را ناچار از توجه به جایگاه اندیشه‌های فقهی در برنامه‌ریزی فرهنگی می‌سازد و از آنجا که فرایند راهبردی یادشده ناظر به عملکرد و رفتار شهروندی است، فهم پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی از زاویه نگاه فقهی نیز اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.

این مهم در فضای تقنینی شریعت‌محور ضریب نفوذ بیشتری به خود می‌گیرد. زیرا ساختارهای حقوقی مبتنی بر فقه تابع نظام تطبیق مصوبات با شریعت هستند و همان‌گونه که تجربه تاریخی سالیان اخیر نشان داده است هر گونه عدم انطباق یا موجب اختلال در اجرایی کردن سیاست‌ها و دستیابی به اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت مجریان می‌شود یا تشویش اجتماعی را در پی می‌آورد (← حسنلو و شجاعی علی‌آبادی، ۱۴۰۱) و این غیر از آثار اخروی و بار تکلیفی است که ممکن است به واسطه مخالفت با مبانی شرعی متوجه مدیران حوزه سیاست‌گذاری و اجرایی فرهنگ شود. بنابراین، به جهت اهمیت جایگاه فقه در جوامع اسلامی و به دلیل جلوگیری از تالی فاسد احتمالی، اتکا به مبانی فقهی یا انطباق حداکثری با رویکردهای ابلاغی در برنامه‌ریزی فرهنگی اجتناب‌ناپذیر است.

علاوه بر این بدان سبب که برنامه‌ریزی فرهنگی نقش مؤثری در توسعه فرهنگی و تحقق توسعه پایدار ایفا می‌کند (فقیهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۸؛ بزاززاده و همکاران، ۲۰۲۰: ۱) فراهم ساختن زیرساخت‌های لازم و توجه به ابعاد مختلف آن امری ضروری به نظر می‌رسد (رنج‌پور آذریان و همکاران، ۲۰۱۷: ۳۰۶). چون برنامه‌ریزی فرهنگی یک فرایند راهبردی است که می‌توان از آن به عنوان تلاش آگاهانه، سنجیده، و نظام‌مند برای رسیدن به اهداف مختلف فرهنگی و پیش‌بینی راه‌های دستیابی به آن تعبیر کرد؛ امری که می‌تواند موجب به‌کارگیری منابع و تدوین برنامه‌های فرهنگی سازگار با اهداف و اولویت‌ها شود (کریمیان و صفایی‌اصل، ۱۴۰۰: ۶۴ - ۶۵). در این میان بررسی مطالعات مختلف نشان می‌دهد دانشگاه‌ها در امر تربیت نسل‌های مختلف جامعه نقش و تأثیر بسزایی ایفا می‌کنند؛ به نحوی که برخی معتقدند یک دانشگاه مطلوب باید علاوه بر آموزش‌های علمی به دانشجویان آن‌ها را در مسیر جامعه‌پذیری ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و دانشگاهی هدایت کند (اصغری، ۱۳۹۹: ۸۶). پذیرش این مقدمات ضرورت‌بخش توجه به ابعاد مختلف تأثیرگذار بر برنامه‌ریزی مطلوب فرهنگی در دانشگاه‌ها است تا بتواند به طور بالقوه اثربخشی در این زمینه را به همراه داشته باشد و از آنجا که محیط دانشگاهی در جمهوری اسلامی ایران تابعی از سیاست‌ها و قوانین بالادستی است و ساختار حقوقی و اداری جمهوری اسلامی مبتنی بر فقه امامیه است، فهم پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی این محیط نیازمند انطباق با مبانی فقهی امامیه است. بدین‌رو، پژوهش حاضر

درصد پاسخ به پرسش از پیشران‌های یادشده و میزان انطباق مفهومی آن با مبانی فقهی امامیه از یک سو و فهم سبک رهبری ناشی از عملیاتی‌سازی این پیشران‌ها برآمده است.

پیشینه نظری پژوهش

بررسی مطالعات مختلف نشان می‌دهد که بخشی از پژوهش‌ها به زمینه‌های مختلف برنامه‌ریزی فرهنگی در حوزه‌های شهری پرداخته‌اند؛ همانند مطالعه لطیفی (۱۳۹۸) که نشان داد در امر برنامه‌ریزی شهری باید به مؤلفه‌های فرهنگی مانند نیازها و ارزش‌ها و هنجارهای مردم و صنایع فرهنگی توجه کرد. بخش دیگری از مطالعات که به موضوع پژوهش حاضر نزدیک‌اند به موارد مرتبط با برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه پرداخته‌اند. در این زمینه حاجی‌زاده اناری و همکارانش (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای نشان دادند که جهاد تبیین رابطه معناداری با برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه فرهنگیان دارد. نتایج پژوهش کیفی لولایی و همکارانش (۱۴۰۱) نشان داد که بخشی از یافته‌ها بر تأثیر مثبت مجازی شدن دانشگاه بر ابعاد ارتباطی، آموزشی، و سبک زندگی فرهنگ دانشگاهی و بخش دیگر از یافته‌ها به پیامدهای منفی آن اشاره داشته‌اند. سروش و همکارانش (۱۴۰۱) با استفاده از روش فراترکیب مدل مفهومی فرهنگ دانشگاهی را ارائه کرده‌اند. نتایج نشان داد این مدل شامل ۵ بُعد «فرهنگ یادگیری»، «فرهنگ دانشجویی»، «فرهنگ حرفه‌ای دانشگاه»، «مصنوعات و نمادهای فرهنگ دانشگاهی»، و «بُعد اجتماعی» است. شاه‌علی (۱۳۹۸) در پژوهشی به موضوع «شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه مقام معظم رهبری» پرداخته است. نتایج نشان داد باورها، ارزش‌ها، و هنجارها از مؤلفه‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز برای رسیدن به وضع مطلوب فرهنگی است. گنجی و همکارانش (۱۳۹۷) به بررسی مشارکت فرهنگی در دانشگاه به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم توسعه فرهنگی با در نظر گرفتن عوامل اجتماعی مؤثر بر آن پرداخته‌اند. نتایج نشان داد در بخش دانشجویی «استفاده علمی از اینترنت» و «رضایتمندی از سیاست‌های حمایتی دانشگاه» و در بخش مربوط به استادان نیز این دو متغیر به همراه «سرمایه فرهنگی» بر مشارکت فرهنگی آن‌ها مؤثر است. بنابراین بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها تمرکز محدودی بر برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه داشته‌اند و به پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه منطبق بر مبانی فقهی امامیه نپرداخته‌اند. بنابراین اگرچه ادعای شکاف در ادبیات موجود از این زاویه ادعایی مبتنی بر واقعیت است، آنچه از وجود چنین شکافی مهم‌تر به نظر می‌رسد اثر ناشی از این شکاف است که می‌تواند شناسایی نقاط قوت و ضعف برنامه‌ریزی‌های مناسب فرهنگی در دانشگاه را با پیچیدگی همراه کند. پژوهش حاضر سعی در پر کردن شکاف علمی یادشده با بهره‌گیری از روش‌های کیفی و کمی دارد.

روش و ابزار تحقیق

پژوهش حاضر آمیخته اکتشافی است و از نظر هدف با توجه به شناسایی مضامین اکتشافی و از نظر جهت‌گیری کاربردی است. شیوه گردآوری داده‌ها مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. بنابراین برای انجام دادن پژوهش حاضر دو مرحله اصلی وجود دارد که در مرحله اول از روش تحلیل مضمون استفاده می‌شود. این روش برای شناسایی و تحلیل مضامین داده‌های کیفی به کار می‌رود (Castleberry & Nolen, 2018: 808) و با استفاده از آن می‌توان مضامین پایه و سازنده و فراگیر را به دست آورد (نقدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۹). بدین ترتیب مضامین پژوهش از طریق کدگذاری دستورالعمل‌های سیاستی در حوزه فرهنگی دانشگاه (شامل سند نقشه جامع علمی کشور، سند دانشگاه اسلامی، منشور حقوق دانشجویی (فصل پنجم حقوق فرهنگی و اجتماعی)، آیین‌نامه جامع مدیریت دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، پژوهشی و فناوری، شیوه‌نامه تشکیل و فعالیت‌های گروه‌های امر به معروف و نهی از منکر، آیین‌نامه انجمن‌های علمی، آیین‌نامه تشکیل کرسی‌های آزاداندیشی، آیین‌نامه حفظ حدود آداب اسلامی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، مجموعه آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی فعالیت تشکلهای اسلامی دانشگاهیان، آیین‌نامه اردوهای دانشجویی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، آیین‌نامه کانون‌های فرهنگی دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، آیین‌نامه برنامه‌های موسیقایی) شناسایی شد. برای اعتبارسنجی یافته‌های تحقیق مطابق مطالعات انجام‌شده با روش کیفی (موسوی‌نقابی و انوشه، ۱۳۹۹: ۱۰۳۴) از راهبردهایی به شرح ذیل استفاده شد:

۱. سعی شد تا در فرایند تحلیل مضمون با کمترین دخالت از عین عبارت متن‌ها استفاده شود.

۲. مضامین پایه، سازنده، و فراگیر توسط سه تن از صاحب‌نظران ارزیابی شد.

۳. تحلیل داده‌های کیفی توسط صاحب‌نظر بیرونی انجام گرفت و از روش توافق بین دو کدگذار و ضریب کاپا استفاده شد. نتیجه ارزیابی نشان‌دهنده ضریب کاپای بالاتر از ۰/۷ است که قابلیت اطمینان را تأیید می‌کند.

سپس در مرحله دوم برای شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه از روش دلفی فازی استفاده شد. این روش ترکیبی از مجموعه‌های فازی و دلفی سنتی است و با به‌کارگیری آن می‌توان به درک مشترک بین نظرات خبرگان دست یافت و به تفسیر زبانی پاسخ‌ها و ارائه نتایج معقول‌تر پرداخت (Montes et al., 2023: 3). بدین منظور پرسشنامه خبره‌سنجی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد و شامل شاخص‌هایی است که از مرحله اول شناسایی و اعتبار و اطمینان آن‌ها تأیید شده است.

جامعه نظری پژوهش را صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی فرهنگی شامل استادان، معاونان، و مدیران فرهنگی دانشگاه تشکیل می‌دهند. انتخاب این افراد بر اساس تجربه کاری و سطح تحصیلات کارشناسی‌ارشد و بالاتر و همچنین آشنایی آن‌ها با مفاهیم پژوهش بود. بنابراین ۲۵ خبره به صورت نمونه‌گیری هدفمند برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. همچنین برای تحلیل داده‌های پژوهش در مرحله کیفی از نرم‌افزار اطلس تی‌آی و در مرحله کمی از نرم‌افزار اکسل استفاده شد.

تجزیه و تحلیل (اندیشه فقهی امامیه و پیشران‌های برنامه‌ریزی فرهنگی)

دست‌یافت‌های این پژوهش نشان می‌دهد توسعه فرهنگی یکی از ابعاد کلیدی چرخه پیشرفت در جوامع انسانی است (نظرپور، ۱۳۷۸: ۱۸). این تأثیر می‌تواند با دو نکته اساسی افزایش یابد: اول، توجه به تدابیر آینده‌پژوهانه و شناسایی پیشران‌های مرتبط؛ دوم، انطباق این پیشران‌ها با زمینه‌های فرهنگی محیط در حال توسعه (موسی‌پور، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۴۶). با لحاظ این دو عامل، تحقق توسعه فرهنگی با کمترین اصطکاک و با بیشترین سرعت میسر خواهد شد. به این منظور، پژوهش حاضر، پس از شناسایی پیشران‌ها از اسناد بالادستی و قوانین جمهوری اسلامی، به انطباق مفهومی آن‌ها با مبانی فقهی امامیه پرداخته است. چون از طرفی قانون اساسی چنین الزامی را در قوانین لحاظ کرده (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج ۲: ۳۸۷ - ۳۸۸) و از طرف دیگر هویت دینی جامعه ایرانی انطباق یادشده را اجتناب‌ناپذیر ساخته است. اکنون نتایج بررسی انطباق پیشران‌های به‌دست‌آمده با مبانی بیان‌شده ارائه می‌شود تا مقصود و مطلوب شریعت اسلامی از آن‌ها مشخص شود.

استعدادپروری

هدف از فقه، به عنوان نظام حقوقی، تنظیم رفتار شهروندان است. بدین‌رو، سعی کرده است تا احکام را با توجه به ویژگی‌های بشر تحلیل کند. بر این اساس یکی از مبنایی‌ترین مباحث تبیین شروط عامه تکلیف و انطباق عمل با قابلیت‌های مکلفان دانسته شده است. از این‌رو اعتدال در مناسک و تنظیم اعمال عبادی بر اساس شرایط فردی-مانند بلوغ، عقل، استطاعت روحی و مالی- لازم است (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷ ق، ج ۳: ۱۷۲؛ بیهقی کیدری، ۱۴۱۶ ق: ۵۷ - ۶۰). این رویکرد گواه توجه شارع به استعدادپروری و اثر عمل در ارتقای روح انسان است (رسولیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۹۳ - ۴۹۴) که آیات و روایات نیز بدان اشاره دارند (شیخ طوسی، بی‌تا، ج ۱۰: ۱۳۶؛ مغنیه، ۱۴۲۴ ق، ج ۷: ۴۲۹). آنچه توجه بدان ضروری به نظر می‌رسد عمومیت توجه به استعدادپروری در ابواب مختلف فقهی است که از جمله آن‌ها مسئله اجتهاد و تقلید است. چون اجتهاد در فقه اصل دانسته شده و به وجوب کفایی آن تصریح شده است؛ درحالی‌که تقلید فرع بر اجتهاد است و در این زمینه اختلافاتی وجود دارد (خویی، ۱۴۱۸ ق: ۶۶ - ۶۷). بنابراین استعدادپروری به معنای فعال‌سازی توانمندی‌های فردی و اجتماعی مورد تأیید شارع است.

اعتمادآفرینی

با هدف قاعده‌مند کردن رفتارها در جامعه اسلامی، توجه به عنصر ثبات‌بخش ارتباطات اهمیت زیادی دارد. در این زمینه، اعتمادآفرینی به عنوان یک پیشران کلیدی در برنامه‌ریزی فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرد. این توجه از منابع اجتهادی به طور مستقیم و از طریق مؤلفه‌های مربوطه به طور غیر مستقیم قابل دریافت است. مؤلفه‌هایی چون وفای به عهد، امانت‌داری، راستی

در گفتار، خلوص در عمل، و خیرخواهی در روابط همگی از جمله عوامل تقویت کننده اعتماد اجتماعی هستند (سیف‌علی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۰۴ - ۲۱۳) که در روایات اهل بیت^(ع) نیز مورد تأکید قرار گرفته‌اند. مثلاً، در روایتی گفته شده است «معمدترین مردم باید نزد تو صادق‌ترین ایشان باشد» (آقاجمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۵: ۵۰) یا در بیانی دیگر وفای به عهد و امانت‌داری از مواردی دانسته شده‌اند که شرع اجازه مخالفت با آن را نداده است (کلینی، ۱۴۰۷، ق، ج ۲: ۱۶۲). آرای فقهی نیز به اعتمادآفرینی به عنوان یکی از عوامل مؤثر اجتماعی، به‌ویژه در معاملات، توجه ویژه‌ای دارد؛ مانند قاعده استیمان (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱، ق، ج ۲: ۲۲۰) و قاعده ید (بجنوردی، ۱۴۱۹، ق، ج ۱: ۱۳۲). بنابراین، اعتماد و اطمینان در روابط اجتماعی نقش اساسی ایفا می‌کند و جایگاه ویژه‌ای در سرمایه اجتماعی دارد (صالحی امیری، ۱۳۸۷: ۱۲). بررسی منابع فقهی بیانگر هم‌پوشانی مقصود از اعتماد در فقه امامیه و مفهوم اعتماد به عنوان پیشران مورد بحث است (بجنوردی، ۱۴۱۹، ق، ج ۱: ۱۳۵).

هم‌اندیشی، همبستگی، و مشارکت

همبستگی و مشارکت دو شاخص کلیدی در سرمایه اجتماعی هستند (جعفری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۵) که به تبادر مفهومی خود با روابط اجتماعی تلازم معنایی دارند. بنابراین، هدف‌گذاری برای تأمین روابط قاعده‌مند میان شهروندان نباید بدون توجه به این دو امر انجام شود. در همین زمینه برخی اندیشمندان معتقدند فعال‌سازی رویکردهای دین‌محور به تقویت همبستگی اجتماعی کمک می‌کند (همپلتون، ۱۳۷۷: ۱۷۹) و بررسی‌های اسنادی نیز صحت این ادعا را ثابت می‌کند. چون مفاهیم ایجابی هم‌اندیشی و مشارکت در مضامین قرآنی نیز دیده می‌شوند و اسناد دینی این مفاهیم را از دو زاویه ایجاب و سلب مورد تأکید قرار داده‌اند؛ مثلاً بر هم‌اندیشی و لزوم شور و مشورت (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ق، ج ۸: ۹۸؛ علامه حلی، ۱۴۱۳، ق، ج ۸: ۴۳۰؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹: ۵۰ - ۵۱)، نهی از خودرأیی (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۳، ق، ج ۱۱: ۳۴۲)، همبستگی و مشارکت از طریق ترویج وحدت مسلمانان و نهی از تنازع (شیرازی، ۱۴۲۶، ق: ۳۸۵؛ محدث نوری، ۱۴۰۸، ق، ج ۱۱: ۸۷ - ۸۸)، پاسخ‌گویی به مراجعه نیازمندان و نهی از بی‌اعتنایی نسبت به ایشان (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ج ۴: ۲۶۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ق، ج ۲: ۳۸۳) تأکید کرده است. شاید تبلور اصلی این مفهوم در واجب کفایی امر به معروف و نهی از منکر روشن‌تر به نظر آید؛ جایی که شهروندان با پایبندی به این احکام موانع همبستگی اجتماعی را از بین می‌برند. در حقیقت مفاهیم یادشده در منابع روایی و شروح فقهی به‌خوبی مستند شده است (علامه حلی، ۱۴۱۳، ق، ج ۴: ۴۶۲؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ق، ج ۹: ۴۷۸ - ۴۷۹). بر این اساس هم‌سویی مفاهیم هم‌اندیشی، همبستگی، و مشارکت به عنوان پیشران فرهنگی با مفاهیم فقهی امامیه امری ثابت شده است.

توسعه فرهنگی دانش‌محور

بررسی پیشینه نظری توسعه نشان‌دهنده اختلاف دیدگاه نظریه‌پردازان است. برخی توسعه اقتصادی را پایه توسعه یافتگی می‌دانند؛ درحالی‌که دیگران محیط زیست یا توسعه سیاسی را اولویت می‌شمارند. اما به نظر می‌رسد تعریف توسعه یافتگی بر اساس توسعه فرهنگی نه تنها غیر علمی نیست (عنبری، ۱۳۹۳: ۱۵۴ - ۱۷۰) بلکه با اصول شرع مقدس نیز انطباق دارد. چون مطابق برخی پژوهش‌ها توسعه فرهنگی «تغییر فرهنگی فراگیر همراه با نوسازی ساختاری و محتوایی برای دستیابی به حیات طیبه قرآنی» تعریف شده است (نوریان، ۱۳۹۵: ۵۷) که با مبانی فقهی امامیه هم‌خوانی دارد؛ به‌ویژه آنکه هدف آن دستیابی به حیات طیبه دانسته شده که با آیه «مَنْ عَمَلْ صَالِحًا...» (نحل / ۹۷) تطابق دارد. حیات طیبه زندگی مطلوب در اطاعت خداوند است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶: ۵۹۲)؛ بیانی که در دعای امام سجاد^(ع) نیز مشهود است (کاشف الغطاء، ۱۳۶۷، ق: ۴۵) و در آرای فقهی با بازگشت از گناه در نظام پاداش و مجازات شریعت اسلامی (مقدس اردبیلی، بی‌تا: ۳۲۹؛ کاظمی اسدی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۳۹۲) و مفاهیم فقه حکومتی و نظام رفتاری در جامعه اسلامی (شیرازی، ۱۴۲۷، ق: ۴۴۸ - ۴۴۹) مرتبط دانسته شده است. بنابراین، توسعه فرهنگی دانش‌محور پیشرانی برای برنامه‌ریزی فرهنگی است که با مبانی فقهی امامیه سازگار است.

پشتیبانی و مانع‌زدایی

برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های فرهنگی نیازمند دقت نظر و حمایت‌های جامعی است که در منابع اسلامی از دو جنبه ایجابی و

سلبی برخوردار است. این حمایت‌ها شامل پشتیبانی و زدودن موانع اجرایی برنامه‌هاست. بررسی آیات و روایات به‌ویژه آیاتی مانند جدال احسن (نحل / ۱۲۵) و آیه تبیین (نحل / ۴۴) بیانگر اهمیت پشتیبانی و مانع‌زدایی در نگاه شارع مقدس است. همچنین، آیه نفر و مبانی قرآنی و روایی امر به معروف (فاضل مقداد، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۰۵) از دیگر مصادیقی است که با اشاره به مفهوم ارشاد جاهل بر این موضع دلالت دارند. مفاهیمی همچون نهی از منکر، قلع، حسم ماده فساد، و برخورد با رهبران کفر و نفاق نیز به مانع‌زدایی مربوط می‌شوند که در آیات متعدد و مبانی قرآنی و روایی نهی از منکر (فاضل مقداد، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۰۵) به آن‌ها اشاره شده و در نگاه مفسران الزامی دانسته شده است (طیب، ۱۳۶۹، ج ۲: ۳۵۶). فقها نیز با حکم بر وجوب آن (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۱: ۱۱۵) موضعی یکسان گرفته‌اند. مفهوم جهاد در اقسام مختلف، به‌ویژه جهاد ذبی در نظر فقهای معاصر (فاضل لنکرانی، ۱۳۹۴)، نیز بر مانع‌زدایی دلالت دارد. بنابراین پشتیبانی و مانع‌زدایی به عنوان پیشران‌های برنامه‌ریزی فرهنگی منطبق با واقعیت‌های عرفی در جامعه در نظر گرفته شده است که بر مفاهیم فقه امامیه نیز قابل انطباق است.

بصیرت‌افزایی

بصیرت‌افزایی به عنوان یکی از پیشران‌های احصاشده در ادبیات دینی اهمیت ویژه‌ای دارد و بر آن تأکید فراوانی شده است. این واژه دارای معانی متعددی است؛ از جمله حجت، برهان، تأمل با عقل در امور، اعتقاد قلبی به دین و حقایق آن (محمود عبدالرحمان، بی‌تا، ج ۱: ۳۸۳؛ فراهیدی، بی‌تا، ج ۷: ۱۱۷ - ۱۱۸) که در قرآن کریم و روایات و همچنین در ادبیات فقهی نیز با همین معانی به کار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱: ۱۲۷؛ برقی (ابوجعفر)، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۹۵؛ منتظری نجف‌آبادی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۹۱؛ شیخ‌بهایی، بی‌تا، ج ۲: ۳۵۱؛ حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰، ج ۱: ۶۲). بنابراین، مقصود از بصیرت‌افزایی در شریعت اسلامی تأمل در امور و شناخت حقیقت است (سیدعرب، ۱۳۷۵، ج ۳: ۴۸۴ - ۴۸۵) که با مفهوم عرفی بصیرت نیز همخوانی دارد. بر این اساس بصیرت‌افزایی به عنوان یکی از مهم‌ترین پیشران‌ها در برنامه‌ریزی فرهنگی مطلوب اسناد بالادستی مفهومی مطابق با مبانی فقهی امامیه است.

مدیریت عملکرد

مدیریت عملکرد، به عنوان مفهوم کلیدی مدیریت، نقش مهمی در دستیابی به اهداف سازمانی دارد و شامل اقدامات رسمی و غیر رسمی برای افزایش کارایی فردی، گروهی، و سازمانی است (مسعودی‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱۲). صاحب‌نظران نظام مدیریت عملکرد را ابزار تعالی و بهبود عملکرد در سطوح مختلف می‌دانند. مبانی قانونی، به‌ویژه فصل یازدهم قانون مدیریت خدمات کشوری و آیین‌نامه‌های مرتبط، تکالیف سنگینی را در این خصوص برای دستگاه‌ها مشخص می‌کند (رفیع‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۵) که مقصود از آن ایجاد نظامی برای به‌کارگیری اطلاعات و نتایج عملکرد به منظور تعیین اهداف و تخصیص منابع است (صالح و همکاران، ۱۴۰۰: ۸۲). مفهوم یادشده در ادبیات فقهی و دینی نیز قابل مشاهده است؛ به‌ویژه آنجا که فقدان مدیریت عملکرد به بی‌عدالتی بینجامد نظام پاداش و جزا و ارزیابی عملکرد فردی از قابلیت انطباق فزون‌تری با این مفهوم برخوردار می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹: ۶۶). شاخص حسن فعلی و فاعلی نیز برای ارزیابی کیفیت عمل و تطبیق آن با نقطه مطلوب قابل تحلیل است (صدر، ۱۴۱۷، ج ۴: ۱۷۹) که مفهوم مندرج در آن دقیقاً به همان مفهوم مدیریت عملکرد اشاره دارد.

دانشگاه اسلامی و دانشگاه تمدن‌ساز

اگرچه معادل دقیق این دو پیشران در متون دینی پیدا نمی‌شود، می‌توان به مفاهیم مشابهی در این خصوص دست یافت. آنچه باید روشن شود این است که مقصود از این دو واژه ممکن است انطباق شکلی یا انطباق محتوایی باشد (مقیسه، ۱۳۸۴: ۹۰). از آنجا که این اصطلاحات پس از انقلاب اسلامی به کار رفته‌اند، تفسیر دقیق آن‌ها را باید در کلام رهبران جمهوری اسلامی ایران جست‌وجو کرد. بررسی ادبیات گفتاری آنان نشان می‌دهد که عناصر مفهومی این دو واژه در سخنان ایشان شامل مفاهیمی مانند ارزشمندی علم، پایبندی به ارزش‌های اسلامی، جهاد علمی، و آزادی است (موسوی خمینی، ۱۳۷۵، ج ۲۱: ۴۵؛ خامنه‌ای، ۱۳۷۲) که این مفاهیم در مصادر روایی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۱۲؛ آقاجمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۶: ۷۴) و آیات قرآنی (مجادله / ۱۱)

زمر/ ۹؛ بقره/ ۲۵۶؛ نحل/ ۱۲۵) قابل دستیابی است. جست‌وجو در آرای مفسران (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹: ۳۲۷؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۵: ۱۴۸) و در اندیشه فقهی فقیهان امامیه (اراکي، ۱۴۲۵ ق: ۲۳۷؛ شیرازی، ۱۴۱۹ ق: ۶۶) نشان می‌دهد مفاهیم یادشده با همین رویکرد مورد بحث و استناد قرار گرفته‌اند. بنابراین اگرچه نمونه مستقیمی از این واژگان در این منابع وجود ندارد، از لحاظ عناصر مفهومی، موارد متعددی قابل استناد است و این موارد نشان می‌دهد که کلیت مفهوم دو پیشران با مفاهیم مطلوب در شریعت اسلامی انطباق دارد.

سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر

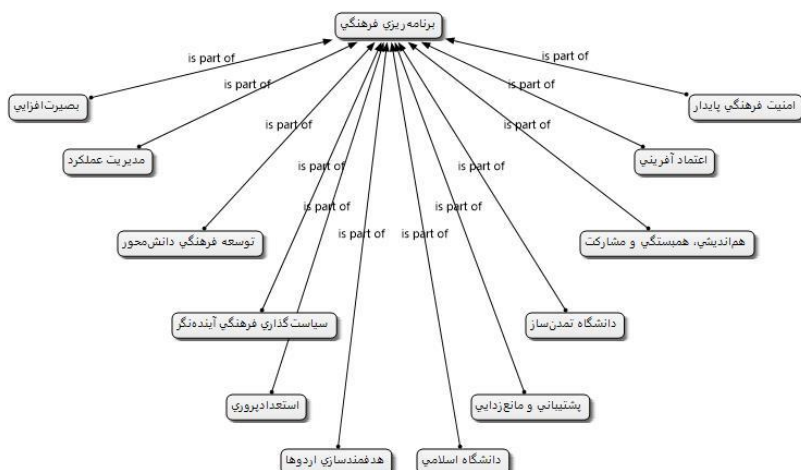
این پیشران نیز، همچون مورد قبل، فاقد پیشینه در منابع اسلامی است. اما از نظر مفهومی با واژگان رایج در منابع یادشده قابل تطبیق است. برخی پژوهشگران نمونه‌هایی مانند معاد، مرگ، انتظار، عبرت‌آموزی، تدبیر در امور، و بهره‌گیری از فرصت‌ها را به آینده‌نگری در منابع اسلامی نسبت داده‌اند (کشاورز، ۱۳۸۶: ۱۳۱ - ۱۶۲). دیگران با مصادیقی مانند مبارزه با مادی‌گرایی، استقلال و آزادی، اعتدال، مبارزه با جریان‌های انحرافی، دعوت به اتحاد و اصلاح رأس حکومت، و تعامل با مردم به سیاست‌گذاری فرهنگی در قرآن کریم اشاره کرده‌اند (مصلائی‌پور، ۱۳۹۴: ۵۷ - ۷۷). با وجود این، سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر از جمله موارد نوینی است که از سال ۱۳۷۱ نخستین اسناد مرتبط با آن منتشر شده و توسعه یافته است (امیرانتخابی و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۱ - ۶۲) و همین نو بودن همراه با پیچیدگی مفهوم فرهنگ (بهار، ۱۳۹۲: ۷) درک دقیق‌تر، که هم به مقصود علمی هم به معنای اصطلاحی آن در منابع اسلامی دلالت کند، دشوار ساخته است. بنابراین انطباق مفهومی میان کاربرد تخصصی سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر با کاربرد آن در منابع اسلامی به طور کامل و دقیق قابل پذیرش نیست. با وجود این، بر اساس پژوهش‌های موجود، تنها می‌توان کلیت مفهوم سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر را به عنوان پیشرانی در برنامه‌ریزی فرهنگی مناسب در منابع اسلامی پذیرفت، درحالی‌که این کلیت فاقد مصادیق انطباقی در منابع فقهی امامیه است؛ هرچند احتمالاً پژوهش‌های گسترده‌تری در آینده انطباق ادعایی را ثابت کند.

امنیت فرهنگی پایدار

امنیت فرهنگی آخرین پیشران احصایی است که مطابق یافته‌های برخی پژوهش‌ها منابع اسلامی، به‌ویژه فقه امامیه، به مصادیقی از آن در ابعاد گوناگونی همچون سبب، مسبب، و موضوع امنیت در حوزه فرهنگ توجه کرده است (لک‌زایی و نباتیان، ۱۳۹۲). اما دلالت بر مفهوم آن در منابع اسلامی از طریق دلالت مطابقی نیست. با این حال بدان روی که مفهوم یادشده در قالب معنای علمی آن در منابع فکری امامیه به کار رفته است (قهرمانی‌نژاد شایق و همکاران، ۱۴۰۱) دریافت آن از طریق دلالت‌های تضمینی و التزامی میسر است؛ مانند روایاتی درباره تألیف قلوب جامعه (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۱۰۲) یا جلوگیری از نشر فساد (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۲: ۱۹۲) که به عنوان احکام مؤثر در تأمین امنیت فرهنگی و سلامت اجتماعی مطرح‌اند.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر، بعد از کدگذاری متون، مضامین پایه، مضامین سازنده، و مضمون فراگیر به کمک روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار اطلس تی‌ای ۷ پایه‌ریزی شد که در شکل ۱ آورده شده است.

شکل ۱. نمودار شبکه‌ای مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی

همان‌طور که از شکل ۱ مشخص است، شبکه کلی مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی شامل ۱۲ مضمون سازنده است که مطابق با ۹۰ مضمون پایه به شرح ذیل شکل گرفته است.

مضمون سازنده استعدادپروری شامل مضامین پایه ارتقای فعالیت‌های دانش‌بنیان، تقویت روحیه پرسشگری و حقیقت‌جویی، مهارت‌آموزی علمی و عملی، بهره‌گیری از ابزارهای انگیزشی اثربخش، تقویت خردورزی و عقلانیت و خلاقیت در میان دانشگاهیان، زمینه‌سازی تفکر خلاق و نوآور، ارتقای مستمر و نظام‌مند بعد علمی و مهارتی و اخلاقی دانشگاهیان، شکوفایی استعدادها، بانک اطلاعاتی فرهنگی، زمینه‌سازی رشد خلاقیت‌های فرهنگی دانشجویان، دانشگاه جامعه‌گرا، و بهره‌گیری از توانمندی‌هاست.

مضمون سازنده اعتمادآفرینی شامل مضامین پایه متعالی‌سازی انگیزه تدریس و تحصیل در دانشگاه، ترغیب دانشگاهیان به حضور همه‌جانبه، نشاط‌آفرینی دانشگاهیان، اهتمام به ترویج فرهنگ گفت‌وگو، نقد روشمند، آزاداندیشی، تقویت روحیه مطالعه و پژوهش، جهاد علمی و ارتقای اعتماد به نفس ملی، ارتقای فرهنگ نقدپذیری و بومی‌سازی دانشجویان است.

مضمون سازنده هم‌اندیشی و همبستگی و مشارکت شامل مضامین پایه انگیزه‌سازی در اعضا، هم‌افزایی فرهنگی بین‌سازمانی، ارتقای نقش هدایتگر خانواده در فرایند تعلیم و تربیت، ازدواج دانشجویی، تقویت ارتباط دانشگاه با خانواده، مشارکت و کار تیمی، ارتقای روحیه خدمت به جامعه، هم‌افزایی درون‌سازمانی، مسجدمحوری در فعالیت‌های دینی و فرهنگی و علمی دانشگاه، ساماندهی فعالیت کانون‌های فرهنگی، تقدم منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، گسترش فرهنگ جهاد و ایثار و شهادت، ترویج ارزش‌های دفاع مقدس، و انسجام‌بخشی سازمانی است.

مضمون سازنده توسعه فرهنگی دانش‌محور شامل مضامین پایه برنامه‌ریزی فرهنگی مبتنی بر دانش، نهادینه کردن مدیریت دانش، دانش‌افزایی هدفمند، توجه به اولویت‌های علم و فناوری در برنامه‌ریزی، همکاری‌های علمی با مراکز علمی معتبر بین‌المللی، توسعه تعامل علمی و فرهنگی و سیاسی در عرصه بین‌الملل، برقراری ارتباطات و همکاری‌های علمی، تقدس علم و محیط علمی، و بهره‌گیری از ظرفیت استادان است.

مضمون سازنده پشتیبانی و مانع‌زدایی شامل مضامین پایه حمایت از تشکل‌های اسلامی و بهره‌گیری بهینه از توانمندی آن‌ها، استفاده از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی مجازی، تسهیل روند حرکت به سمت دانشگاه نسل چهارم، درک اهمیت کرسی‌های آزاداندیشی، حمایت هدایتگر به ارزش‌های متعالی اسلامی-ایرانی، تقدیر از کرسی‌های آزاداندیشی برتر، تسهیل در برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی، گسترش تعامل حوزه و دانشگاه، حمایت از نشریات دانشجویی، حمایت‌های مالی از انجمن‌ها است.

مضمون سازنده بصیرت‌افزایی شامل مضامین پایه آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی برای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، زمینه‌سازی تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی، معرفت‌افزایی دینی، آموزش و ارتقای سطح آگاهی اعضای گروه‌های امر به معروف و نهی از منکر، و تعمیق بنیان اعتقادی دانشگاهیان است.

مضمون سازنده مدیریت عملکرد شامل مضامین پایه ارزیابی عملکرد کرسی های آزاداندیشی، راهبری و نظارت بر حسن اجرای کلیه امور فرهنگی، نظارت و ارزیابی عملکرد کانون ها، نظارت بر عملکرد انجمن ها و نظارت بر اجرای آیین نامه های دانشجویی است.

مضمون سازنده هدفمندسازی اردوها شامل مضامین پایه مسئولیت پذیری در اردوها، دانش افزایی در حوزه فرهنگ، نشاط آفرینی در اردوها، تقویت و گسترش ارزش های اسلامی در اردوها، و توجه به مشارکت فعالانه دانشجویان در اردوها است. مضمون سازنده دانشگاه اسلامی شامل مضامین پایه مدیریت زمان منطبق بر آموزه های اسلامی، ترویج فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، رعایت اخلاق اسلامی، نهادینه سازی فرهنگ عفاف و حجاب، تبیین نقش تربیتی و اخلاقی استادان، ارتقای فرهنگ قرآن و عترت در بین دانشجویان، فعالیت های موسیقی با رعایت موازین اسلامی، حفظ حدود اخلاق اسلامی، و تقدم تزکیه بر تعلیم است.

مضمون سازنده دانشگاه تمدن ساز شامل مضامین پایه نهادینه سازی معارف و آموزه های اسلامی در دانشگاه، تبیین و ترویج نواندیشی دینی، احیای هویت تمدن ساز اسلامی- ایرانی، عدالت محوری در همه شئون دانشگاه، بهره برداری مطلوب از ظرفیت های موجود، و توجه به فرهنگ اسلامی- ایرانی است.

مضمون سازنده سیاست گذاری فرهنگی آینده نگر شامل مضامین پایه تنوع بخشی فعالیت کانون های فرهنگی، آینده پژوهی فرهنگی، برگزاری اردوهای فرهنگی، اولویت بندی فعالیت های فرهنگی، آسیب شناسی فرهنگی، و ارائه راهکار برون رفت و اعتلای فرهنگی فضای عمومی دانشگاه است.

مضمون سازنده امنیت فرهنگی پایدار شامل مضامین پایه ترویج فرهنگ قانون مداری و آگاهی از حقوق و همچنین فعال سازی قدرت نرم انقلاب اسلامی است.

در مرحله دوم، مطابق روش دلفی فازی از خبرگان خواسته شد میزان اهمیت هر پیشران را در شکل گیری برنامه ریزی فرهنگی به صورت گزینه های کیفی مشخص شده در یک طیف پنج گزینه ای انتخاب کنند. در ادامه، با جمع آوری و فازی زدایی مقادیر به دست آمده، مطابق جدول ۱، به منظور تأیید پیشران های نهایی، پیشران های با مقادیر فازی زدایی کمتر از ۰/۷ حذف و مقادیر بالاتر از ۰/۷ تأیید می شوند (Habibi et al., 2015: 138).

جدول ۱. نظرات خبرگان در مورد پیشران های شکل دهنده برنامه ریزی فرهنگی

ردیف	پیشران ها	اعداد فازی			نتیجه
		a_1	a_2	a_3	
۱	استعداد پروری	۰/۹۷۰	۰/۸۱۰	۰/۵۶۰	تأیید
۲	اعتماد آفرینی	۰/۹۶۰	۰/۸۷۰	۰/۶۲۰	تأیید
۳	هم اندیشی، همبستگی، مشارکت	۰/۹۹۰	۰/۸۹۰	۰/۶۴۰	تأیید
۴	توسعه فرهنگی دانش محور	۰/۹۶۰	۰/۸۲۰	۰/۵۷۰	تأیید
۵	پشتیبانی و مانع زدایی	۰/۹۵۰	۰/۷۸۰	۰/۵۳۰	تأیید
۶	بصیرت افزایی	۰/۹۵۰	۰/۸۴۰	۰/۵۹۰	تأیید
۷	مدیریت عملکرد	۰/۹۷۰	۰/۸۵۰	۰/۶۰۰	تأیید
۸	هدفمندسازی اردوها	۰/۸۷۰	۰/۶۶۰	۰/۴۱۰	عدم تأیید
۹	دانشگاه اسلامی	۰/۸۹۰	۰/۷۳۰	۰/۴۸۰	تأیید
۱۰	دانشگاه تمدن ساز	۰/۹۱۰	۰/۷۷۰	۰/۵۲۰	تأیید
۱۱	سیاست گذاری فرهنگی آینده نگر	۰/۹۵۰	۰/۸۰۰	۰/۵۵۰	تأیید
۱۲	امنیت فرهنگی پایدار	۰/۹۲۰	۰/۷۵۰	۰/۵۰۰	تأیید

بدین ترتیب، هدفمندسازی اردوها به دلیل مقدار فازی زدایی کمتر از ۰/۷ کنار گذاشته شد و مابقی آن ها تأیید شدند. گفتنی است هدفمندسازی اردوها یک عامل مؤثر در برنامه ریزی فرهنگی شناسایی شد. ولی به عنوان یک پیشران شکل دهنده برنامه ریزی فرهنگی مورد تأیید قرار نگرفت.

سبک رهبری و مدل‌ول فهم فقهی از پیشران‌ها

اکنون، پس از فهم انطباقی پیشران‌ها و بررسی مفاهیم آن‌ها در اندیشه فقیهان امامیه و مبانی آن همچنین با تکیه بر نظرات خبرگان در مورد پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی، شناخت سبک رهبری و مدل‌ول فهم فقهی از این پیشران‌ها را، که در واقع قدم پایانی در دریافت پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش است، پی می‌گیریم. بررسی پژوهش‌های تخصصی در حوزه مدیریت و رهبری بیانگر وجود بیش از چهارده سبک رهبری^۱ در اندیشه‌های مختلف این حوزه است؛ هرچند به لحاظ اعتباری در مورد آن‌ها اختلاف‌نظرهای فراوانی وجود دارد. بررسی اسناد فقهی نشان می‌دهد پیشران‌های شکل‌دهنده (مانند استعدادپروری، اعتمادآفرینی، توسعه فرهنگی) عمدتاً از سبک رهبری خدمت‌گزارانه تحول‌بخش دانش‌محور تبعیت می‌کنند و این سبک ترکیبی بر سایر مدل‌های رهبری غلبه دارد. برخی از این شواهد فقهی و استنادی مؤید در منابع امامیه عبارت‌اند از:

۱. روایات معصومان^(ع) مانند تأکید امیرالمومنین^(ع) بر «ادبار و اقبال قلوب» در عبادت (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۵ ق، ج ۳: ۲۹۵) یا سایر مواردی که از این نوع هستند (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۳: ۵۵) بر الهام‌بخشی، توجه به نیازهای فردی، و خودکارآمدی به عنوان شاخص‌های رهبری تحول‌بخش دلالت دارند. این مفاهیم در فقه عبادی و تقلید عملیاتی‌سازی شده و جریان‌یابی آن‌ها در مدیریت فرهنگی مؤثر است؛ ۲. استنادات فقهی (مانند سخن امام باقر^(ع)) در نفی نقض عهد و روایات قاعده‌ید از امام صادق^(ع) بر شفافیت، حمایت فردی، و هم‌سوسازی منافع فردی-جمعی به عنوان شاخص‌های رهبری تحول‌آفرین تأکید می‌کنند؛ ۳. آیات قرآن مانند آیه حیات طیبه و تفاسیر (طباطبایی، ۱۳۷۴؛ صادقی‌تهرانی، ۱۴۰۶ ق) بر الهام‌بخشی، ایجاد جوّ سازمانی مثبت، و عدم تبعیض جنسیتی دلالت دارند که با تعاریف توسعه فرهنگی در پژوهش‌ها (نوریان، ۱۳۹۵) هم‌سو است؛ ۴. مسقطات مسئولیت‌گیری (مانند توبه) با فراهم آوردن زمینه بازگشت به حیات اجتماعی جنبه مثبت‌اندیشی و تحول‌خواهی را تقویت می‌کند (بجنوردی، ۱۳۹۴: ۱۷۵ - ۱۷۹)؛ ۵. تأکید بر اشتراک دانش و یادگیری مستمر در منابع فقهی امامیه همچون وجوب تعلیم و تعلم و حرمت بیان بدون دانش کافی (آملی، ۱۳۹۵ ق، ج ۵: ۱۱۴) نشان‌دهنده انطباق آن با سبک رهبری تحول‌آفرین است؛ ۶. مستندات فقهی وجوب امر به معروف و نهی از منکر، جدال احسن، جهاد ذبی، قلع ماده فساد که بر رفع موانع ساختاری و روان‌شناختی و ایجاد محیط حمایتی دلالت دارند (فاضل‌مقداد، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۰۵؛ کاشف‌الغطاء، ۱۳۸۱ ق، ج ۲: ۱۱۵ - ۱۱۶؛ فاضل‌لنکرانی، ۱۳۹۴؛ انصاری، ۱۴۱۵ ق، ج ۱: ۳۵۳) با شاخص‌های رهبری تحول‌بخش هم‌سوست؛ ۷. تأکید بر رشد تدریجی (آیات ۱۳ و ۱۴ سوره نوح) و تقسیم‌بندی مخاطبان بر اساس ظرفیت شناختی در فقه امامیه (علوی، ۱۴۲۱ ق، ج ۱: ۲۹ - ۳۱) نشان‌دهنده توجه به رشد فردی و پیش‌بینی نیازها به عنوان شاخص‌های رهبری خدمت‌گزار است (سبزواری، ۱۴۲۵ ق: ۴۱۵؛ سبحانی، ۱۴۲۴ ق: ۶۲۲)؛ ۸. قواعد فقهی استیمان و ید با اولویت‌دهی به نیازهای اعضا و نمایش تواضع اعتماد مبتنی بر صداقت را تقویت می‌کنند (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۲؛ مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ ق، ج ۲: ۲۲۰؛ بجنوردی، ۱۴۱۹ ق، ج ۱: ۱۳۲؛ شیخ انصاری، ۱۴۱۵ ق: ۲۷۹)؛ ۹. پاسخگویی به نیازمندان و نهی از بی‌اعتنایی در منابع فقهی (السنند، ۱۳۸۱: ۱۸۵) با شاخص تمرکز بر نیازهای فردی و تسهیل مشارکت فعال هم‌سو است؛ ۱۰. رشد فردی و مسئولیت اجتماعی با افزایش انگیزه اشتراک‌گذاری دانش در دانشجویان با نظام پاداش و جزا در مبانی فقهی امامیه (مقدس اردبیلی، بی‌تا: ۳۲۹؛ کاظمی اسدی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۳۹۲) و

۱. ۱. سبک رهبری تحول‌آفرین (Wang et al., 2020; Bakker et al., 2023; Patiro et al., 2020; Al Saed & Al Saed, 2023; Malokani et al., 2024; Kim & Park, 2020; Sarmiento & Riana, 2024; Gheorghhe, 2012; Aydogdu & Asikgil, 2011; Nurtjahjani et al., 2022; Yousofi & Rahimzad, 2024; Nastiezaie et al., 2016; Sendjaya & Pekerti, 2010)؛ ۲. سبک رهبری خدمت‌گزار (۱۴۰۱)؛ ۳. سبک رهبری تعاملی (Ali et al., 2023)؛ ۴. سبک رهبری مشارکتی (Riza et al., 2025; Nassani et al., 2024; Demir et al., 2023; Jones, 2013; Toufighi et al., 2024; Ayesuwa & Okwuokei, 2023; Imran et al., 2025)؛ ۵. سبک رهبری اصیل (Jensen, 2015)؛ ۶. سبک رهبری همکارانه (Debebe, 2017; Chen & Sriphon, 2022; Kleynhans et al., 2021; Xiao & Huang, 2023)؛ ۷. سبک رهبری دانش‌محور (Manzoor & Zhang, 2024; Dorta-Afonso et al., 2024)؛ ۸. سبک رهبری اخلاق‌محور (Xia & Yang, 2020)؛ ۹. سبک رهبری کاربزماتیک (Shao et al., 2017)؛ ۱۰. سبک رهبری مسئولانه (Haider et al., 2022; Du et al., 2014)؛ ۱۱. سبک رهبری مربی‌گری (Hwang et al., 2023)؛ ۱۲. سبک رهبری تأملی (Castelli, 2016) و طاهری و هویدا، ۱۳۹۸)؛ ۱۳. سبک رهبری بصیر (عنایتی و همکاران، ۱۴۰۱)؛ ۱۴. سبک رهبری آینده‌نگر (Gregory, 2023).

با توصیه‌های دینی به ترویج دانش (نوری، ۱۴۰۸، ق، ج ۱۷: ۲۴۸ - ۲۴۹) و توجه فقهای امامیه به آن (صاحب معالم، ۱۴۱۸، ق، ج ۱: ۶۴ - ۷۰) هم‌سوست که به‌روشنی بر گرایش پیشران‌ها به سبک رهبری خدمت‌گزار دلالت دارد. آنچه از تحلیل و بررسی مستندات منابع فقهی بیان شد و از بسیاری موارد مشابه آن به دلیل ایجاز در کلام پرهیز شد همگی مثبت گرایش پیشران‌ها به سبک مدیریت خدمت‌گزارانه تحول‌بخش دانش‌محور است و به دلیل بررسی تفصیلی دلالت مبنایی بر پیشران در خصوص دلالت آن‌ها بر شاخص‌های سبک مدیریتی به بیان اجمالی و مختصر اکتفا شد.

نتیجه

این پژوهش با هدف واکاوی پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه منطبق بر مبانی فقهی امامیه انجام گرفت. بدین منظور در مرحله اول ۹۰ مضمون پایه و ۱۲ مضمون سازنده برای مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی شناسایی شد. در ادامه به منظور شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی ۱۲ عامل کلیدی شامل استعدادپروری، اعتمادآفرینی، هم‌اندیشی، همبستگی و مشارکت، توسعه فرهنگی دانش‌محور، پشتیبانی و مانع‌زدایی، بصیرت‌افزایی، مدیریت عملکرد، هدفمندسازی اردوها، دانشگاه اسلامی، دانشگاه تمدن‌ساز، سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر، و امنیت فرهنگی پایدار توسط خبرگان ارزیابی شدند و عامل هدفمندسازی اردوها حذف شد و مابقی آن‌ها به عنوان پیشران مورد تأیید خبرگان قرار گرفتند. بررسی انطباقی اسناد احصاشده با ادله اجتهادی (قرآن و سنت) و با لحاظ جلوگیری از دخالت رأی بر تفسیر بیانگر تأیید مفاهیم پیشران‌های احصایی در منابع استنباطی بود؛ هرچند بررسی‌های دقیق‌تر پژوهشگران این تحقیق بر انطباق کلی برخی مفاهیم و نبود ادبیات نظری مطابقی با پیشران‌ها بوده است که از این میان می‌توان به دانشگاه تمدن‌ساز و دانشگاه اسلامی اشاره کرد. چون بنا بر دلالت مطابقی و فحص از منابع روایی واژگان یادشده فاقد هر گونه فراوانی در منابع بودند؛ حال آنکه از طریق انطباق مفهومی اندیشه برخی فقیهان به عنوان نظریه‌پردازان این حوزه با منابع روایی و قرآن این انطباق مورد تأیید قرار گرفت. برخی پیشران‌های دیگر همچون توسعه فرهنگی آینده‌نگر یا امنیت فرهنگی نیز از چنین وضعیتی برخوردار بودند و این در حالی است که پیشران‌های استعدادپروری، اعتمادآفرینی، هم‌اندیشی همبستگی، و مشارکت از انطباق مفهومی بیشتر و از فراوانی فزون‌تری برخوردار بودند. اکنون با عنایت به مجموع تحلیل‌های انجام‌گرفته و با تکیه بر یافته‌های تحقیق ثابت شد که اولاً پیشران‌های احصایی بر مبانی فقهی امامیه منطبق است و ثانیاً لحاظ آن‌ها در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی دانشگاهی قابل توصیه و ضروری است و ثالثاً در نظر گرفتن پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی توسط مدیران و برنامه‌ریزان دانشگاه می‌تواند به طور بالقوه موجب تسهیل و ارتقا در برنامه‌ریزی فرهنگی و افزایش اثربخشی آن شود.

در نهایت با تحلیل اسنادی و با تکیه بر فهم دلالتی مستندات انطباق پیشران‌های فرهنگی بر مبانی فقهی امامیه، که در بخش ابتدایی پژوهش آمد، سبک رهبری ناشی از اجرایی کردن پیشران‌ها از زاویه نگاه ادله و آرای فقیهان امامیه سبک خدمت‌گزارانه تحول‌بخش دانش‌محور تشخیص داده شد. اگرچه این امر به منزله نفی سایر سبک‌های رهبری از پیشران‌ها نیست، بلکه ممکن است هر یک از آن‌ها بر سبک خاص دیگری نیز دلالت و تمایل داشته باشند، آنچه به عنوان وجه مشترک میان همه سبک‌های رهبری ناشی از پیشران‌ها شناخته شد سبک رهبری خدمت‌گزارانه تحول‌بخش بوده است. از این جهت وجه یادشده به عنوان گرایش غالب تشخیص داده شده است.

منابع

- قرآن کریم
- ابن فهد حلی، جمال‌الدین و اسدی، احمد بن محمد (۱۴۰۷ ق). *المهذب البارع فی شرح المختصر النافع*. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- اراک، محسن (۱۴۲۵ ق). *نظریه حکم فی الاسلام*. قم: مجمع اندیشه اسلامی.
- اصغری، فیروزه (۱۳۹۹). واکاوی فرهنگ دانشگاهی در مؤسسات آموزش عالی ایران بر اساس نظریه داده‌بنیاد. *تحقیقات فرهنگی ایران*، ۱۳(۴)، ۸۵-۱۱۷.
- آملی، میرزاهاشم (۱۳۹۵ ق). *القواعد الفقهیه و الاجتهاد و التقليد (مجمع الافکار)*. قم: المطبعه العلمیه.
- امیرانتخابی، شهروود و همکاران (۱۳۹۶). شناسایی نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای سیاست‌گذاری فرهنگی رسانه‌ها در ایران. *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۶(۲۴)، ۵۷-۷۶.
- انصاری، شیخ مرتضی بن محمدامین (۱۴۱۵ ق). *المکاسب*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- بجنوردی، سید محمد (۱۳۹۴). *فقه تطبیقی بخش جزایی*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- بجنوردی، میرزا سید حسن (۱۴۱۹ ق). *القواعد الفقهیه (البجنوردی)*. قم: الهادی.
- برقی، ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱). *المحاسن*. قم: دار الکتب الاسلامیه.
- بهار، مه‌ری (۱۳۹۲). *مطالعات فرهنگی اصول و مبانی (نسخه پنجم)*. تهران: سمت.
- بی‌هقی کیدری، قطب‌الدین محمد بن حسین (۱۴۱۶ ق). *اصباح الشیعه بمصباح الشریعه*. مؤسسه امام صادق (ع).
- جعفری، مهدی و همکاران (۱۴۰۰). تبیین عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی در بازآفرینی شهری. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۱(۴۵)، ۱۱۱-۱۲۲.
- حاتم‌زاده، سهراب؛ اسماعیلی‌شاد، به‌رنگ؛ میرزامحمدی، محمدحسن و سلیمان‌پورعمران، محبوبه (۱۴۰۱). الگوی دانشگاه تمدن‌ساز با تکیه بر آموزه‌های قرآنی. *قرآن و طب*، ۷(۴)، ۱۰۴-۱۲۲.
- حاجی‌زاده حاجی‌زاده اناری، حسن و همکاران (۱۴۰۳). نقش جهاد تبیین در برنامه‌ریزی فرهنگی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان. *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۱۴(۵۱)، ۱۶۵-۱۸۴.
- حسنلو، نصیرالله و شجاعی‌علی‌آبادی، حسن (۱۴۰۱). الگوی فقهی-حقوقی نظام‌سازی اسلامی؛ آسیب‌ها و راه‌کارها. *تحقیقات بنیادین علوم انسانی*، ۱۲۱-۱۳۹.
- حکیمی، محمدرضا؛ حکیمی، محمد و حکیمی، علی (۱۳۸۰). *الحیاه*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۲). دستیابی در <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2700>
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۸ ق). *التنقیح فی شرح العروه الوثقی*. قم: مؤسسه انصاریان.
- دلبری، سید مهدی و رضانی، ولی‌الله (۱۳۹۴). مطالعه عوامل مؤثر بر ایجاد انگیزه و پویایی در فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی دانشجویان. *مهندسی فرهنگی*، ۹(۸۴)، ۳-۴۲.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دارالشامیه.
- رسولیان، علی و همکاران (۱۳۹۹). بررسی مفهوم رشد فردی در روایات اسلامی و قرآن. *مطالعات قرآنی*، ۱۱(۴۳)، ۴۹۹-۵۲۵.
- رفیع‌زاده، علاء‌الدین و میرسپاسی، ناصر (۱۳۹۶). طراحی مدل مدیریت عملکرد با تأکید بر آموزش عالی. *مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی*، ۷(۱۷)، ۳۳-۵۵.
- سبحانی، جعفر (۱۴۲۴ ق). *المواهب فی تحریر احکام المکاسب*. قم: مؤسسه امام صادق.
- سزواری، مولی‌هادی بن مهدی (۱۴۲۵ ق). *اسرار الحکم فی المفتوح و المختتم*. قم: انتشارات مطبوعات دینی.
- سروش، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱). ارائه مدل مفهومی فرهنگ دانشگاهی با استفاده از روش فراترکیب. *دین و سیاست فرهنگی*، ۹(۱)، ۱۱۹-۱۵۱.
- سیدعرب، حسن (۱۳۷۵). *دانشنامه جهان اسلام*. تهران: بنیاد دائره‌المعارف اسلامی.
- سیف‌علی‌ئی، فاطمه و همکاران (۱۳۹۸). بازشناسی مفهوم و مؤلفه‌های بنیادین اعتماد و کارکردهای آن در روابط اجتماعی انسان از منظر قرآن. *نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*، ۹(۲)، ۱۹۷-۲۱۹.

- شاه‌علی، احمدرضا (۱۳۹۸). شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از رهبری. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۹(۳۰)، ۳ - ۲۲.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷ ق.). *المبسوط فی فقه الامامیه*. تهران: مکتبه المرتضویه.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (بی تا). *التبیین فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- شیخ بهایی، محمد بن حسین (بی تا). *جامع عباسی و تکمیل آن*. تهران: منشورات الفراهانی.
- شیرازی، سید حسن (۱۴۲۶ ق.). *الفقه السلم و السلام*. بیروت: دارالعلوم للتحقیق و الطباعة و النشر و التوزیع.
- شیرازی، سید محمد (۱۴۱۹ ق.). *الفقه و القانون*. بیروت: مرکز الرسول الاعظم^(ص) للتحقیق و النشر.
- شیرازی، سید محمد (۱۴۲۷ ق.). *الفقه، الراى العام و الاعلام*. بیروت: دارالعلوم.
- صاحب معالم، حسن بن زین الدین (۱۴۱۸ ق.). *معالم الدین و ملاذ المجتهدین*. قم: موسسه الفقه للطباعة و النشر.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۴۰۶ ق.). *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه*. قم: فرهنگ اسلامی.
- صالح، قوام و همکاران (۱۴۰۰). تدوین شاخص‌های مؤثر بر مدیریت عملکرد سازمان (مطالعه موردی: صنعت نفت). *مطالعه راهبردی در صنعت نفت و انرژی*، ۱۲(۴۸)، ۱۸۰ - ۱۹۷.
- صالحی امیری، سید رضا (۱۳۹۲). *مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی*. تهران: ققنوس.
- صدر، محمدباقر (۱۳۷۹). *المعالم الجدیده للاصول*. قم: کنگره شهید صدر.
- صدر، محمدباقر (۱۴۱۷ ق.). *بحوث فی علم الاصول*. بیروت: الدار الاسلامیه.
- طاہری، مجتبی و هویدا، رضا (۱۳۹۸). رهبری تأملی در مدارس و نقش آن در بهبود باورهای خودکارآمدی معلمان. *مدیریت مدرسه*، ۷(۲)، ۱ - ۱۹.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ ش.). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصر خسرو.
- طیب، عبدالحسین (۱۳۶۹). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*. ج ۲. تهران: اسلام.
- علامه حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۳ ق.). *مختلف الشیعہ فی احکام الشریعہ*. قم: جامعه مدرسین.
- علوی، سید عادل بن علی بن الحسین (۱۴۲۱ ق.). *القول الرشید فی الاجتهاد و التقليد*. قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- عنایتی، ترانه و همکاران (۱۴۰۱). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر سبک رهبری بصیر در دانشگاه‌های اسلامی. *مدیریت در دانشگاه اسلامی*، ۱۱(۲۴)، ۵۹۱ - ۶۱۴.
- عنبری، موسی (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی توسعه، از اقتصاد تا فرهنگ*. تهران: سمت.
- فاضل لنکرانی، محمدجواد (۱۳۹۴). *جهاد ذبی (دفاع از کیان اسلام)*. فقه و اجتهاد، ۲(۴)، ۶ - ۲۶.
- فاضل مقداد، جمال‌الدین مقداد بن عبدالله (۱۳۷۳). *کنز العرفان فی فقه القرآن*. تهران: مرتضوی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا). *العین*. قم: موسسه دارالهجره.
- فقیه‌ی، علی نقی و همکاران (۱۴۰۰). نقش برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم در تربیت دانشجویان از دیدگاه استادان و دانشجویان. *مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، ۲۲(۵۵)، ۱۷۷ - ۱۹۸.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۴۱۵ ق.). *تفسیر الصافی*. تهران: مکتبه الصدر.
- قهرمانی نژاد شایق و همکاران (۱۴۰۱). رویکرد تطبیقی نقش عادات و باورها در امنیت فرهنگی بر اساس رهیافت قرآنی مقام معظم رهبری. *جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی*، ۳(۹)، ۱۳۳ - ۱۵۶.
- کاظمی اسدی، فاضل جواد بن سعد (۱۳۶۵). *مسالك الافهام الی آیات الاحکام*. تهران: مرتضوی.
- کریمیان، حسین و صفایی اصل، محسن (۱۴۰۰). ارزیابی میزان اثربخشی برنامه‌های فرهنگی - تربیتی دانشگاه فرهنگیان. *مطالعات سیاست‌گذاری تربیت معلم*، ۴(۲)، ۶۱ - ۸۴.
- کشاورز، سوسن (۱۳۸۶). *مفاهیم آینده‌نگر در اسلام و آثار تربیتی آن‌ها*. *تربیت اسلامی*، ۲(۴)، ۱۳۱ - ۱۶۲.
- کلهر، سینا (۱۴۰۱). تجربه برنامه‌ریزی و الگوی برنامه‌ریزی فرهنگی در برنامه‌های توسعه. *مطالعات راهبردی فرهنگ*، ۲(۱)، ۹ - ۳۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق.). *الکافی*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- گنجی، محمد؛ نیازی، محسن و حیدریان، امین (۱۳۹۷). مطالعه عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت فرهنگی در فضای دانشگاه. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۹(۳)، ۱۹ - ۴۰.

- لطیفی، غلامرضا (۱۳۹۸). جایگاه فرهنگ در برنامه‌ریزی توسعه شهری برای افزایش امنیت اجتماعی. *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۱۰(۴۱)، ۱-۳۲.
- لطیفی، میثم؛ پور، سمیرا؛ حسینی، زهرا و حیدری، محمدعلی (۱۳۹۲). بررسی تأثیر رهبری خدمت‌گزار بر اعتماد در تیم و اثربخشی تیمی. *مدیریت تحول*، ۵(۱۰)، ۶۵-۹۳.
- لک‌زایی، نجف و نباتیان، محمداسماعیل (۱۳۹۲). امنیت فرهنگی از منظر فقه. *مطالعات راهبردی*، ۱۶(۶۲)، ۳۱-۵۸.
- لولایی، فاطمه و همکاران (۱۴۰۱). تجربه مجازی شدن و فرهنگ دانشگاهی (مطالعه کیفی دانشگاه‌های تهران). *تحقیقات فرهنگی ایران*، ۱۵(۳)، ۳۱-۶۶.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۶ ق). *ملاذ الاخیار فی فهم تهذیب الاخبار*. قم: کتابخانه مرعشی نجفی.
- محدث نوری، میرزاحسین (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل‌البیت.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۹۱). *دانشنامه قرآن و حدیث*. قم: دارالحدیث.
- محمود عبدالرحمان، عبدالمنعم (بی‌تا). *معجم المصطلحات و الالفاظ الفقهیه*. قاهره: دار الفضیله.
- مسعودی‌پور، سعید و مصلح، عرفان (۱۳۹۶). بازشناسی مفهوم عملکرد در اندیشه قرآنی: با تأکید بر رویکرد سازمانی. *چشم‌انداز مدیریت دولتی*، ۸(۴)، ۱۰۹-۱۲۸.
- مصلاهی‌پور، عباس (۱۳۹۴). الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی در قرآن کریم. *روش‌شناسی مطالعات دینی*، ۲(۳)، ۵۷-۷۶.
- مغنیه، محمدجواد (۱۴۲۴ ق). *التفسیر الکاشف*. قم: دارالکتب الاسلامی.
- مقدس اردبیلی، احمد بن محمد (بی‌تا). *زیده البیان فی احکام القرآن*. تهران: المکتبه الجعفریه لاحیاء الآثار.
- مقیسه، حسین (۱۳۸۴). از موانع اسلامی شدن دانشگاه‌ها. *دانشگاه اسلامی*، ۹(۲۷)، ۸۹-۱۰۲.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۱۱ ق). *القواعد الفقیه (لمکارم)*. ج ۳. قم: مدرسه امام امیرالمومنین^(ع).
- مکارم شیرازی، ناصر _____ (۱۴۲۷ ق). *دائرةالمعارف فقه مقارن (نسخه اول)*. قم: مدرسه امام امیرالمومنین^(ع).
- منتظری نجف‌آبادی، حسین‌علی (۱۴۰۹ ق). *مبانی فقهی حکومت اسلامی*. قم: مؤسسه کیهان.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۵). *صحیفه نور*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ره).
- موسوی نقابی، سید مجتبی و انوشه، مرتضی (۱۳۹۹). تدوین الگوی توسعه شبکه‌ای بنگاه‌های کوچک و متوسط: ارائه نظریه داده‌بنیاد. *مدیریت بازرگانی*، ۱۲(۴)، ۱۰۳۰-۱۰۴۹.
- موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۸۰). *جامعه و فرهنگ (مجموعه مقالات)*. ج ۲. تهران: آرون.
- نظرپور، محمدتقی (۱۳۷۸). *ارزش‌ها و توسعه*. کتاب ماه دین، ۱۸.
- نقدی، معصومه و همکاران (۱۳۹۹). شناسایی مؤلفه‌های آموزش و توسعه سرمایه انسانی در گذر از دانشگاه سنتی به دانشگاه آینده به روش آمیخته. *پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ۲۶(۱)، ۵۱-۷۵.
- نوریان، مهدی (۱۳۹۵). *ابعاد فقهی توسعه فرهنگی*. رساله دکتری. دانشگاه تهران.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۴۲۳ ق). *موسوعه الفقه الاسلامی طبق المذهب اهل‌البیت^(ع)*. قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل‌بیت^(ع).
- همپلتون، ملکم (۱۳۷۷). *جامعه‌شناسی دین*. تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
- ویسه، مهدی؛ تابان، محمد و کریمی، سجادعلی (۱۳۹۷). طراحی الگوی رهبری خدمت‌گزار با رویکرد اسلامی در آموزش عالی (مورد مطالعه: دانشگاه ایلام). *مدیریت در دانشگاه اسلامی*، ۷(۱۵)، ۲۷-۴۸.

Reference

The Holy Quran

- Adda, H. W., Rossanty, N. P. E., Wirastuti, W., & Auriza, Z. (2020, October). Servant Leadership: A New Model of Service at University?. In *International Conference on Community Development (ICCD 2020)* (pp. 295-298). Atlantis Press.
- Agusta, N. F. & Azmy, A. (2023). Servant leadership and career development: supporting employee growth. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 10(12), 350-360.
- Al Saed, R. & Al Saed, M. (2023). The impact of transformational leadership on enhancing organizational trust: Moderating role of empowerment. *Problems and Perspectives in Management*, 21(4), 101.

- Alavi, Seyed Adel Ben Ali Ben al-Hussain (1421 AH). *Al-Qawl al-Rashid fi al-Ijtihad wa al-Taqlid*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library and Printing House (in arabic).
- Ali, M., Ullah, M. S., & Haque, A. (2023). Effect of transactional and transformational leadership on talent engagement: Mediating role of talent development. *Global Business and Organizational Excellence*, 42(6), 120-137.
- Allameh Hilli, Hasan ibn Yusuf ibn Muthahhar (1413 AH). *Mukhtalif al-Shi'ah fi Ahkam al-Shari'ah*. Qom: University of Teachers (in arabic).
- Amin, H., Ahmed, F., & Soomro, R. H. (2019). Servant leadership improves the knowledge sharing behavior of employees in organization: A case of higher education sector in Pakistan. *Etikonomi*, 18(1), 83-92.
- Amirentekhabi, Shahroud and colleagues (1396 AH). *Identifying Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats of Cultural Media Policy in Iran*. *Social Cultural Strategy*, 6(24), 57-76 (in persian)
- Amoli, Mirza Hashem (1395 AH). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyya wa al-Ijtihad wa al-Taqlid (Majma'al-Afkar)*. Qom: Al-Matba'a al-'Ilmiyya (in arabic).
- Ansari, Sheikh Morteza ibn Muhammad Amin (1415 AH). *Al-Makasib*. Qom: International Congress in Commemoration of Sheikh Azam Ansari (in arabic)
- Araki, Mohsen (1425 AH). *The Theory of Governance in Islam*. Qom: Islamic Thought Institute (in arabic)
- Asghari, F. (2021). Exploration of academic culture in Iranian higher education institutions based on Grounded Theory. *Journal of Iranian Cultural Research*, 13(4), 85-117. (in Persian)
- Aydogdu, S. & Asikgil, B. (2011). The effect of transformational leadership behavior on organizational culture: An application in pharmaceutical industry. *International Review of Management and Marketing*, 1(4), 65-73.
- Ayesuwa, O. & Okwuokei, F. N. (2023). Participative Leadership and Organizational Performance. *International Journal of Economics, Environmental Development and Society*, 4(3), 371-383.
- Bahar, Mehri (1392 AH). *Cultural Studies: Principles and Foundations* (5th Edition). Tehran: Samt (in persian).
- Bakker, A. B., Hetland, J., Olsen, O. K., & Espevik, R. (2023). Daily transformational leadership: A source of inspiration for follower performance?. *European Management Journal*, 41(5), 700-708.
- Barqi, Abu Ja'far Ahmad ibn Muhammad ibn Khalid (1371 AH). *Al-Mahasin*. Qom: Dar al-Kutub al-Islamiyyah (in arabic).
- Bayhaqi Kidari, Qutb al-Din Muhammad ibn Husayn (1416 AH). *Asbah al-Shi'ah bi Misbah al-Shari'ah*. Imam Sadiq (AS) Foundation (in arabic).
- Bazazzadeh, H., Nadolny, A., Attarian, K., Safar Ali Najari, B., & Hashemi Safaei, S. S. (2020). Promoting sustainable development of cultural assets by improving users' perception through space configuration; case study: The industrial heritage site. *Sustainability*, 12(12), 5109.
- Behnoudi, Mirza Seyyed Hassan (1419 AH). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah (by Behnoudi)*. Qom: Al-Hadi (in arabic).
- Bojnourdi, Seyed Mohammad (1394). *Comparative Fiqh, Criminal Law Section*. Tehran: Organization for Studying and Compiling Humanities Sciences Textbooks (SAMT) (in persian).
- Castelli, P. A. (2016). Reflective leadership review: A framework for improving organisational performance. *Journal of Management Development*, 35(2), 217-236.
- Castleberry, A. & Nolen, A. (2018). Thematic analysis of qualitative research data: Is it as easy as it sounds?. *Currents in pharmacy teaching and learning*, 10(6), 807-815.
- Chan, K. W. C. (2016). Servant leadership cultivates grit and growth mindset in learners. *Servant Leadership: Theory & Practice*, 3(2), 2, 12-22.
- Chen, J. K. & Sriphon, T. (2022). Authentic leadership, trust, and social exchange relationships under the influence of leader behavior. *Sustainability*, 14(10), 5883.
- Debebe, G. (2017). Authentic leadership and talent development: Fulfilling individual potential in sociocultural context. *Advances in Developing Human Resources*, 19(4), 420-438.
- Delbari, Seyyed Mahdi and Ramazani, Valiollah (1394 AH). *Study of Factors Influencing Motivation and Dynamism in Cultural and Social Activities of Students*. *Cultural Engineering*, 9(84), 3-42 (in persian)
- Demir, F., Tekeli, M., & Tekeli, E. K. (2023). How does democratic leadership effect organizational trust in hospitality businesses? The mediating role of organizational communication. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(87), 833-848.
- Dorta-Afonso, D., Ballesteros-Rodríguez, J. L., Díaz-Díaz, N. L., & De Saá-Pérez, P. (2024). Knowledge-oriented leadership and learning in academic research teams. *Leadership & Organization Development Journal*, 45(7), 1105-1121.
- Enayati, T., Niazazari, K., & Hoseini, N. K. (2023). Identifying the dimensions and components affecting visionary leadership style in Islamic universities. *Management in Islamic University*, 11(24), 591-614. (in Persian)
- Fadil Muqaddam, Jamal al-Din Muqaddam ibn Abdullah (1373 AH). *Kanz al-Irfan fi Fiqh al-Quran*. Tehran: Murtazavi (in arabic)..

- Faghihi, A. N., Bahrami, S., Jafari Harandi, R., & Abdi Zarrin, S. (2021). The Role of Cultural Programs in University of Qom in Training Students from the Perspective of Students and Professors. *Journal of Culture-Communication Studies*, 22(55), 177-198. (in Persian)
- Faiz Kashani, Muhammad ibn Shah Murtaza (1415 AH). *Tafsir al-Safi*. Tehran: Al-Sadr Library (in arabic).
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad (n.d.). *Al-Ayn*. Qom: Dar al-Hijrah Foundation (in arabic).
- Fazel Lankarani, M. (2015). Jihad Zabbi (Jihad and Defense of Islam). *Jurisprudence and Ijtihad*, 2(4), 6-26. (in Persian)
- Ganji, M., Niazi, M., & Heydarian, A. (2018). The study of social factors influencing cultural participation at university space. *Journal of Applied Sociology*, 29(3), 19-40. (in Persian)
- Ghaharani, N. B., Ghazavi, S. H., Rezaie, R., Alyamin, H., & Javedan, M. (2022). The conformity approach of the role of beliefs and faiths in cultural security based on the Quranic approach of the Supreme Leader. *Scientific Journal Political Sociology of the Islamic Revolution*, 3(9), 133-156. (in Persian)
- Gheorghhe, M. (2012, October). The impact of transformational leadership on university performance through knowledge and innovation. In *5th International Conference on Engineering and Business Education*.
- Gregory, D. (2023). Futures and Foresight: A New Leadership Skill for Healthcare Design. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*, 16(1), 53-55.
- Habibi, A., Jahantigh, F. F., & Sarafrazi, A. (2015). Fuzzy Delphi Technique for Forecasting and Screening Items. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*, 5(2), 130-143.
- Haider, S. A., Akbar, A., Tehseen, S., Poulouva, P., & Jaleel, F. (2022). The impact of responsible leadership on knowledge sharing behavior through the mediating role of person-organization fit and moderating role of higher educational institute culture. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100265.
- Hakimi, Mohammad Reza; Hakimi, Mohammad; and Hakimi, Ali (1380 AH). *Al-Hayat*. Tehran: Office for the Publication of Islamic Culture (in persian).
- Hambleton, Malcolm (1377 AH). *Sociology of Religion*. Tehran: Tabeeyan Cultural Publishing Institute (in persian).
- Hasanlu, Nasirullah and Shajai Ali Abadi, Hasan (1401 AH). *The Jurisprudential-Legal Model of Islamic System Building: Challenges and Solutions*. *Fundamental Research in Humanities*, 121-139 (in persian).
- Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud (1423 AH). *Encyclopedia of Islamic Jurisprudence According to the School of Ahl al-Bayt (AS)*. Qom: Islamic Jurisprudence Encyclopedia Foundation based on the School of Ahl al-Bayt (AS) (in arabic).
- Hatamzade, S., Esmaeilishad, B., Hasan, M., & Mirzamohammadi, M. (2023). The Model of Civilization-Maker University based on Quranic Teachings. *Journal of Quran and Medicine*, 7(4), 104-122. (in Persian)
- Hwang, C. Y., Kang, S. W., & Choi, S. B. (2023). Coaching leadership and creative performance: A serial mediation model of psychological empowerment and constructive voice behavior. *Frontiers in Psychology*, 14, 1077594.
- Ibn Fahd Hilli, Jamal al-Din and Asadi, Ahmad ibn Muhammad (1407 AH). *Al-Muhadhab al-Bari' fi Sharh al-Mukhtasar al-Nafi*. Qom: Islamic Publications affiliated with the University of Teachers of Qom Seminary. (in arabic)
- Imran, M., Li, J., Bano, S., & Rashid, W. (2025). Impact of Democratic Leadership on Employee Innovative Behavior with Mediating Role of Psychological Safety and Creative Potential. *Sustainability*, 17(5), 1879.
- Jafari, M., Afzali, K., & Zahir Nia, M. (2021). Explaining the Factors Affecting Social Participation in Urban Regeneration. *Geography (Regional Planning)*, 11(45), 111-122. (in Persian)
- Jensen, C. (2015). *The Impact Of Collaborative Leadership On Student Engagement And Student Learning* (Doctoral Dissertation, University Of Lethbridge).
- Kalhor, S. (2022). Planning Experience and Cultural Planning Model in Development Programs in Islamic Republic of Iran. *Strategic Studies of Culture*, 2(1), 9-35. (in Persian)
- Karimian, H. & Safaei Asl, M. (2021). Evaluating the effectiveness of cultural-educational programs of Farhangian University. *Research in Teacher Education (RTE)*, 4(2), 61-84. (in Persian)
- Kazemi Asadi, Fadil Javad ibn Sa'd (1365 AH). *Masalik al-Afham ila Ayat al-Ahkam*. Tehran: Murtazavi (in arabic).
- Keshavarz, S. (2007). Futuristic concepts in Islam and their education impacts. *Journal of Islamic Education*, 2(4), 131-162. (in Persian)
- Khamenei, Seyyed Ali (1372 AH). Accessed at https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2700 (https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2700).
- Khoei, Seyyed Abolqasem (1418 AH). *Al-Tanqih fi Sharh al-Urwah al-Wuthqa*. Qom: Ansarian Foundation (in arabic).
- Kim, E. J. & Park, S. (2020). Transformational leadership, knowledge sharing, organizational climate and learning: an empirical study. *Leadership & organization development journal*, 41(6), 761-775.

- Kleynhans, D. J., Heyns, M. M., & Stander, M. W. (2021). Dynamic organisational capabilities: The role of authentic leadership and trust. *SA Journal of Industrial Psychology*, 47(1), 1-12.
- Kulayni, Mohammad Ben Ya'qub (1407 AH). Al-Kafi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya (in arabic).
- Lakzaee, N. & Esmaeel Nabatian, M. (2014). Cultural Security from Shiite Jurisprudence view. *Strategic Studies Quarterly*, 16(62), 31-58. (in Persian)
- Lakzaei, Najaf and Nabatiyan, Mohammad Ismail (1392 AH). *Cultural Security from a Jurisprudential Perspective*. Strategic Studies, 16(62), 31-58 (in arabic).
- Latifi, G. (2019). The place of culture in urban development planning to increase social security. *Social Development & Welfare Planning*, 10(41), 1-32. (in Persian)
- Latifi, M., Pour, S., Hoseini, Z., & Heidari, M. A. (2013). The impact of servant leadership on trust in teams and team effectiveness. *Transformation Management Journal*, 5 (Autumn & Winter 2014), 65-93. (in Persian)
- Lolaee, F., Bastani, S., & Farasatkah, M. (2022). The experience of virtualization and university culture: A qualitative study of Tehran universities. *Journal of Iranian Cultural Research*, 15(3), 31-66. (in Persian)
- Mahmoud Abdul Rahman, Abdul Mun'im (n.d.). *Dictionary of Jurisprudential Terms and Expressions*. Cairo: Dar al-Fadhilah (in arabic)
- Majlisi, Mohammad-Baqer Ben Mohammad Taghi. (1403 AH). Bihar al-Anwar al-Jami'a li-Durar al-Akhbar li-A'immat al-At'har. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi (in arabic).
- Makarem Shirazi, Naser (1411 AH). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah* (by Makarem), Vol. 3. Qom: School of Imam Amir al-Mu'minin (AS) (in arabic)
- Malokani, D. K. A. K., Oad, L., Mahesar, K. A., Hassan, N., Mumtaz, S. N., & Darazi, M. A. (2024). Investigating the Transformational Leadership Impact On Student Engagement: Mediating Role Of Student Expectation. *Migration Letters*, 21(S9), 498-510.
- Manzoor, A. & Zhang, B. (2024). Revising the links of Knowledge-oriented leadership on innovation in higher education institutions: the mediating role of knowledge sharing. *Journal of Data, Information and Management*, 6(2), 149-160.
- Masoudipour, S. & Mosleh, E. (2017). Recognizing the concept of performance in Quranic thought: with an emphasis on the organizational approach. *Public Administration Perspective*, 8(4), 109-128. (in Persian)
- Moghiseh, Hossein (1384 AH). *Obstacles to the Islamization of Universities*. *Islamic University*, 9(27), 89-102 (in persian).
- Mohammadi Rishahri, Muhammad (1391 AH). *Encyclopedia of Quran and Hadith*. Qom: Dar al-Hadith (in persian).
- Montes, R., Zuheros, C., Morales, J., Zermeno, N., Duran, J., & Herrera, F. (2023). Design and consensus content validity of the questionnaire for b-learning education: A 2-Tuple Fuzzy Linguistic Delphi based Decision Support Tool. *Applied Soft Computing*, 147, 110755.
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1375 AH). *Sahifeh Noor*. Tehran: Institute for the Organization and Publication of Imam Khomeini's Works (RA) (in persian).
- Mousipour, Nematollah (1380 AH). *Society and Culture* (Collection of Articles), Vol. 2. Tehran: Aron (in persian).
- Moussavi Neghabi, S. M. & Anoosheh, M. (2021). Presenting a Model for Network Development of Small and Medium Enterprises: Grounded Theory. *Journal of Business Management*, 12(4), 1030-1049. (in Persian)
- Mughniyeh, Muhammad Javad (1424 AH). Al-Tafsir al-Kashif. Qom: Dar al-Kutub al-Islamiyyah (in arabic).
- Muqaddas Ardabili, Ahmad ibn Muhammad (n.d.). *Zubdat al-Bayan fi Ahkam al-Quran*. Tehran: Al-Maktabah al-Jafariyyah li Ihya al-Athar (in arabic).
- Musallaey poor, A. (2015). Cultural policy making paradigm in the Holy Koran. *Methodology of religious studies*, 2(3), 57-76. (in Persian)
- Naghdi, M., Shahtalebi, B., & Nadi, M. (2023). Identifying the components of education and human capital development in the transition from the traditional university to the future university by mixed method. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 26(1), 51-75. (in Persian)
- Nassani, A. A., Badshah, W., Grigorescu, A., Cozorici, A. N., Yousaf, Z., & Zhan, X. (2024). Participatory leadership and supportive organisational culture Panacea for job satisfaction regulatory role of work-life balance. *Heliyon*, 10(16).
- Nastiezaie, N., Bameri, M., & Dadkan, N. A. (2016). The relationship of servant leadership with trust and organizational efficacy. *Modern Applied Science*, 10(9), 87-93.
- Nazarpour, Mohammad Taqi (1378 AH). *Values and Development*. Monthly Book of Religion, 18 (in persian).
- Niknaghsh, E. & Bandpey, S. (2020). Measuring the influence of servant leadership on knowledge sharing (Case Study: Parsian Insurance Company). *Journal of Industrial Strategic Management*, 5(2), 72-79.
- Nourian, M., Mu' mini, A., & Imam, S. M. (1395). Jurisprudential dimensions of cultural development., Tehran University, Tehran. (in Persian)

- Nurtjahjani, F., Batilmurik, R. W., Puspita, A. F., & Fanggidae, J. P. (2022). The relationship between transformational leadership and work engagement. Moderated mediation roles of psychological ownership and belief in just world. *Organization Management Journal*, 19(2), 47-59.
- Patiro, S. P. S., Wijanarko, W., & Stevi, S. (2020, May). Transformational Leadership, Trust, and Motivation (Study of Government's Human Resource Agencies in Indonesia). In *2nd International Seminar on Business, Economics, Social Science and Technology (ISBEST 2019)* (pp. 59-64). Atlantis Press.
- Quran Karim
- Rafiezadeh, A. & Mirsepassi, N. (2017). Designing a model of performance management with an emphasis on higher education. *Educational Measurement and Evaluation Studies*, 7(17), 33-55. (in Persian)
- Raghib Isfahani, Hossein ibn Muhammad (1412 AH). *Mufradat Alfaz al-Quran*. Beirut: Dar al-Shamiyyah (in arabic).
- Ranjporazarian, M., Sarmadi, M., Noroozade, R., & Farajolahi, M. (2017). The cultural planning framework in universities. *International Journal of Pharmaceutical Research & Allied Sciences*, 6(2).
- Rasoulilian, A., Khajeh Poor Banadoki, K., & Asi-Maznab, A. (2020). A study of the concept of personal growth in Islamic traditions and the Quran. *Quranic studies*, 11(43), 499-525. (in Persian)
- Riza, M. F., Hutahayan, B., & Chong, H. Y. (2025). Fostering high-performing organizations in higher education: the effect of participative leadership, organizational culture, and innovation on organizational performance and commitment. *Cogent Education*, 12(1), 2448884.
- Sabzwari, Mullah Hadi Ben Mehdi (1425 AH). *Asrar al-Hikam fi al-Mutfateh wa al-Mukhtatem*. Qom: Religious Publications (in arabic).
- Sadeghi Tehrani, Mohammad (1406 AH). *Al-Furqan fi Tafsir al-Qur'an bil-Qur'an wa al-Sunnah*. Qom: Islamic Culture and Publication Company (in arabic).
- Sadr, Muhammad Baqir (1379 AH). *Al-Ma'alim al-Jadidah lil Usul*. Qom: Shahid Sadr Congress (in arabic)
- Sadr, Muhammad Baqir (1417 AH). *Buhuth fi Ilm al-Usul*. Beirut: Al-Dar al-Islamiyyah (in arabic).
- Sahib al-Ma'alem, Hassan Ben Zein al-Din (1418 AH). *Ma'alem al-Din wa Malath al-Mujtahideen*. Qom: Al-Fiqh Foundation for Printing and Publishing (in arabic).
- Saleh, G., Mehdizadeh Ashrafi, A., Hajalian, F., & Jahangirfard, M. (2021). Codification of Indicators Affecting the Organizational Performance Management (Case Study of Oil Industry). *Strategic Studies in Petroleum and Energy Industry*, 12(48), 180-197. (in Persian)
- Salehi Amiri, Seyyed Reza (1392 AH). *Cultural Concepts and Theories*. Tehran: Qoqnu (in persian).
- Sarmiento, A. & Riana, I. G. (2024). Lecturer performance in higher education: transformational leadership, knowledge sharing, change adaptability and its relationship. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 14(1), 261-269.
- Sendjaya, S. & Pekerti, A. (2010). Servant leadership as antecedent of trust in organizations. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(7), 643-663.
- Seyfaliei, F., Morovati, S., & Hosseini-Nia, S. M. (2019). Explaining the concept of social trust and its components in the Quran. *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 9(2), 197-219. (in Persian)
- Seyyed Arab, Hasan (1375 AH). *Encyclopedia of the Islamic World*. Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation (in persian).
- Shah-Ali, A. (2019). Indicators of a Culture-Creator University from the Perspective of the Supreme Leader. *Culture In The Islamic University*, 9(30), 33-22. (in Persian)
- Shao, Z., Feng, Y., & Wang, T. (2017). Charismatic leadership and tacit knowledge sharing in the context of enterprise systems learning: the mediating effect of psychological safety climate and intrinsic motivation. *Behaviour & Information Technology*, 36(2), 194-208.
- Sheikh Bahai, Muhammad ibn Husayn (n.d.). *Jami' Abasi and its Completion*. Tehran: Al-Farahani Publications (in arabic).
- Sheikh Tusi, Muhammad ibn Hasan (1387 AH). *Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyyah*. Tehran: Al-Murtazavi Library (in arabic).
- Sheikh Tusi, Muhammad ibn Hasan (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi (in arabic)
- Shirazi, Seyyed Hassan (1426 AH). *Al-Fiqh al-Silm wa al-Salam*. Beirut: Dar al-Uloom for Research, Printing, Publishing, and Distribution (in arabic).
- Shirazi, Seyyed Mohammad (1419 AH). *Al-Fiqh wa al-Qanun*. Beirut: Center for the Research and Publication of the Messenger of Allah (PBUH) (in arabic).
- Shirazi, Seyyed Mohammad (1427 AH). *Al-Fiqh, al-Rai al-Aam wa al-I'lam*. Beirut: Dar al-Uloom (in arabic).
- Subhani, Ja'far (1424 AH). *Al-Mawahib fi Tahrir Ahkam al-Makaseb*. Qom: Imam Sadiq Institute (in arabic).
- Tabarsi, Fadl ibn Hasan (1372 SH). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*. Tehran: Nasir Khosrow (in arabic)

- Tabatabaei, Seyed Mohammad Hussein (1374). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Translated by Seyed Mohammadbagher Mousavi Hamedani. Qom: Publications Office of the Islamic Society of Qom Theological Seminary (in persian).
- Taheri, M. & Hoveida, R. (2019). Introducing and developing reflective leadership at schools and its role in improving teachers' self-efficacy beliefs. *School Administration*, 7(2), 1-19. (in Persian)
- Tayyib, Abd al-Hossein (1369 SH). *Atyab al-Bayan fi Tafsir al-Quran*, Vol. 2. Tehran: Islam (in arabic).
- Toufighi, S. P., Sahebi, I. G., Govindan, K., Lin, M. Z. N., Vang, J., & Brambini, A. (2024). Participative leadership, cultural factors, and speaking-up behaviour: An examination of intra-organisational knowledge sharing. *Journal of Innovation & Knowledge*, 9(3), 100548.
- Veysel, M., Taban, M., & Ali-Karimi, S. (2018). Designing the Servant Leadership Pattern with an Islamic Approach in Higher Education. *Management in Islamic University*, 7(15), 27-48. (in Persian)
- Wang, S., Peng, M. Y. P., Xu, Y., Simbi, V. T., Lin, K. H., & Teng, T. C. (2020). Teachers' transformational leadership and students' employability development: A social cognitive career perspective. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 48(5), 1-15.
- Xia, Z. & Yang, F. (2020). Ethical leadership and knowledge sharing: the impacts of prosocial motivation and two facets of conscientiousness. *Frontiers in psychology*, 11, 581236.
- Xiao, Z. L. & Huang, J. H. (2023). Effect of College Students' Perceived Authentic Leadership on Innovation Behavior: The Serial Mediation Effects of Trust Climate and Creative Self-Efficacy. *Educational Research and Reviews*, 18(6), 129-139.
- Yousofi, R. & Rahimzad, F. (2024). EFL students' empowerment using servant leadership: a look through the lens of students in Afghanistan. *Cogent Education*, 11(1), 2334877.
- Zamani, Z. (2018). The effect of servant leadership on students' engagement in social studies class: analyzing perception of middle school students in Dubai.